

New Perspectives on Political Economy

Volume 2, Number 1, 2006, pp. 60 – 74

Pronikání myšlenek rakouských ekonomů do výuky na českých vysokých školách před rokem 1989

Infiltration of Austrian Economists Ideas into Teaching at Czech Universities before the Year 1989*

Jitka Koderová†

JEL Classification: A22, B19, B25

Abstract: The ideas of the founding fathers of the Austrian school and of their initial followers had influenced the development of the Czech economic thought very strongly before 1948. After this year the tradition was forcibly interrupted, but it had not been dismantled completely. Students of some Czech Universities could obtain information on the existence of Austrian school in courses of “history of economic theories”, even in totalitarian state. At the beginning of the period of 1948 – 1989 the predominant form was the critique of Austrian doctrine. In 1970’s the situation began to change and the positive form of interpretation was predominating. The objective of this paper consists of a quest for answers to two questions. Firstly, how these courses of “history of economic thought” look, and how did they develop in time? Secondly, what parts of these courses were dedicated to the ideas of Austrian school?

* This research has been supported by the Czech Science Foundation (grant no. 402/05/0395).

† Katedra měnové teorie a politiky, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám W. Churchilla 4, Praha 3.
e-mail: Koderova@vse.cz

Department of Monetary Theory and Policy, University of Economics Prague.

1 Úvod

Je všeobecně známo, že vídeňská subjektivně psychologická škola v počátečním stadiu svého vývoje zcela zásadním způsobem ovlivňovala české ekonomické myšlení, a to nejen díky tomu, že české země byly v období vytváření základů jejího učení, které spadá do doby od 70. let 19. století do 20. let století dvacátého součástí Rakouska-Uherska. Všichni tři hlavní protagonisté jejího formativního období byli nějakým způsobem spjati s českým územím.

Duchovní otec a dodnes kultovní osobnost celé školy, vídeňský univerzitní profesor Carl Meger studoval práva na univerzitě ve Vídni a na německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Innsbrucký a posléze vídeňský univerzitní profesor a několikanásobný ministr financí rakousko-uherského mocnářství E. von Böhm-Bawerk se narodil v Brně a pozdější Mengerův nástupce na místě profesora vídeňské univerzity F. von Wieser působil předtím dvacet let jako profesor na německé části pražské Karlo-Ferdinanovy univerzity a byl také jejím děkanem.

Byli to právě tito ekonomové, kteří ve své době nejsilněji působili na české ekonomické myšlení, a to zejména svou teorií hodnoty založenou na teorii mezního užitku, hledáním vztahu mezi teorií hodnoty a teorií ceny a úroku a svým metodologickým principem hospodářského individualismu a subjektivismu. Silný vliv měla i Mengerova a Wieserova teorie subjektivní hodnoty peněz se svým důrazem na vliv peněžních důchodů na ceny, silně kontrastujícím s kvantitativní teorií peněz.¹

Tato tradice byla sice v totalitním období silně potlačena, ale nikdy nebyla zcela zlikvidována. Bylo tomu tak minimálně ze dvou důvodů. První z nich souvisel se zájmem K. Marxe o vývoj ekonomických teorií, který prolínal jeho dílo již od práce Ke kritice politické ekonomie a vyústil do napsání Teorií o nadhodnotě jako závěrečného dílu Kapitálu, a byl chápán jako vyjádření nezbytné jednoty politické ekonomie a dějin ekonomických učení. Druhým důvodem byla všeobecně zdůrazňovaná nezbytnost spojit výklad marxistické politické ekonomie s kritikou nemarxistických teorií, která předpokládala alespoň minimální znalost základních směrů vývoje ekonomického myšlení.

¹ Blíže viz Vencovský, F.: Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948. Brno, Nadace Universita Masarykiana, 1997

Proto byl do výuky na vybraných vysokých školách zařazen předmět dějiny ekonomických učení, který na jedné straně sice silně deformoval domácí tradice seznamování vysokoškolských studentů s vývojem světové ekonomické vědy, na druhé straně však přinášel alespoň částečné informace o nemarxistických ekonomických teoriích. Prakticky od samého počátku jeho výuky v něm byla věnována pozornost učení představitelů rakouské (vídeňské) subjektivně psychologické školy, a to jak pokud jde o její výraznou metodologickou odlišnost od historického a dialektického materialismu, tak i pro její důraz na poprávkovou stranu a subjektivní faktory při výkladu teorie hodnoty.

Cílem předkládaného příspěvku je pokusit se nalézt odpověď na dvě otázky. Za první, do jaké míry mohli být studenti českých vysokých škol ve druhé polovině dvacátého století seznamováni s myšlenkami nemarxistických ekonomů, a za druhé jaký prostor v tomto procesu připadl na učení rakouských ekonomů.

2 Výuka dějin ekonomických učení na českých vysokých školách v průběhu 50. a na počátku 60. let 20. století

Máme-li se pokusit odpovědět na otázku, do jaké míry byli studenti na českých vysokých školách² seznamováni s vývojem západní ekonomie, je třeba zdůraznit, že hlavním a snad i jediným zdrojem – pomínu-li samostatnou četbu sice nemnohých, ale přeci jen již dostupných prací tuzemských i zahraničních autorů, případně exilových českých ekonomů či příslušníků domácího disentu – byla výuka předmětu dějiny ekonomických učení (jindy byl tento předmět označován jako dějiny ekonomických teorií, dějiny a kritika ekonomických učení, současné buržoazní teorie či kritika soudobých buržoazních teorií apod.³).

² Žádná z informací, které se mi podařilo shromáždit, nehovoří o tom, že by byly ve sledovaném období do středoškolské výuky nějakým způsobem systematicky zařazovány informace o soudobém vývoji nemarxistické ekonomické teorie.

³ Na slově kritika v názvu předmětu či různých studií a statí byl kladen poměrně značný důraz, a to zejména v průběhu 50. a v první polovině 60. let. Od konce 70. a zejména pak v průběhu 80. let však vlastní výklad jednotlivých vyučujících či autorů v řadě případů ztrácel ostře polemický ráz. V souvislosti s tím nelze podle mého názoru všechny výše uvedené názvy de facto téhož předmětu výuky a zkoumání považovat za synonyma, proto jsem se rozhodla v následujícím textu používat obecně termín dějiny ekonomických učení, resp. teorií, nebo některý další z uvedených výrazů podle toho, jak byl různými autory resp. učebními plány jednotlivých vysokých škol používán.

I když byly dějiny ekonomických teorií definovány tak, že „jsou jako vědní a pedagogická disciplína neoddělitelnou součástí marxisticko-leninské politické ekonomie a mají přispívat k jejímu rozvoji a hlubšímu pochopení,“⁴ staly se významným zdrojem informací o vývoji nemarxistických ekonomických teorií. To však neplatilo po celou dobu jejich výuky na českých vysokých školách po únoru 1948. Podle zaměření a obsahu výkladu lze hovořit zhruba o čtyřech, nikoli však striktně vymezených vývojových etapách.

První z nich lze zhruba vymežit od přelomu 40. a 50. let do první poloviny let 60., kdy snahy o zavádění nového obsahu a zaměření výuky na českých vysokých školách ekonomického zaměření teprve hledaly jeho vlastní podobu a náplň a kdy v této oblasti docházelo k významným institucionálním změnám.

Druhou etapu je možno spojovat s jistým uvolněním v politické oblasti a s nástupem tendencí k demokratizaci společnosti, které se začalo projevovat ve druhé polovině 60. let. Toto období přineslo také velmi zajímavou tendenci související s vydáváním jednak oficiálních překladů některých významných děl světové ekonomické literatury, jednak jejich interních překladů či výkladů jejich obsahu, přičemž požadované kritické zaměření nebylo vždy plně respektováno. Tato tendence vycházející paradoxně z lůna stranického aparátu⁵ a posléze zdomácnělá i na některých dalších pracovištích⁶ byla sice zejména na počátku následujícího období zmírněna, nikdy však již nebyla zcela přerušena.

Třetí etapa nastoupila s příchodem normalizace, kdy byly využívány zejména překlady sovětských učebnic, nicméně poněkud paradoxně začaly být vydávány i vlastní české monografie spojené s důrazem na pozitivní výklad základních vývojových trendů v soudobé světové ekonomii.

V 80. letech došlo ve výuce dějin ekonomických teorií k významnému zvratu. V této době byl zpracován nový, o moderní směry ve vývoji světové ekonomické teorie rozšířený návrh programu výuky dějin ekonomických učení na všech vysokých školách ekonomického zaměření a na filozofických fakultách pro jednooborové i dvouoborové studium politické ekonomie a k zavedení třísemestrálního kurzu dějin ekonomických

⁴ Sítárová, Z. – Kliment, A. a kol.: Dějiny ekonomických teorií. Praha, Svoboda 1981, s. 7

⁵ Řada takových materiálů vyšla na Vysoké škole politické ÚV KSČ, jiné byly publikovány v rámci edice Na pomoc lektorům a propagandistům vydávané oddělením propagandy a agitace ÚV KSČ.

⁶ Především v Ekonomickém ústavu ČSAV.

učení na všech pedagogických fakultách na oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů – aprobační předmět občanská nauka.

Výše uvedená definice – ač pocházející z počátku let osmdesátých – je plně platná právě pro počáteční období výuky dějin ekonomických teorií, které lze datovat zhruba od přelomu 40. a 50. let do poloviny 60. let.⁷ V tomto období měla výuka dějin ekonomických teorií ostře polemický charakter a byla zaměřena zcela jednoznačně na prohlubování marxisticko-leninského světového názoru.

Pozitivní výklad učení nemarxistických autorů, pokud se vůbec vyskytoval, byl natolik narušen kritickými výhradami, že bylo prakticky nemožné vytvořit si nějakou ucelenou představu o jejich názorech. Jedinou výjimku v tomto směru představovalo učení představitelů klasické školy D. Ricarda, zejména pokud jde o jeho výklad rozpornosti mezd a zisků, A. Smitha a F. Quesnaye, jejichž stěžejní práce vyšly v té době dokonce v českém překladu.⁸

Protože kurzy začínaly ekonomickým učením otrokářské a feudální společnosti a merkantilismu, kdy ještě nebylo možno hovořit o ucelených teoretických koncepcích,

⁷ Počátek tohoto období souvisí s výukou dějin ekonomických učení na Vysoké škole politických a hospodářských věd, která byla založena od studijního roku 1949/50 se třemi fakultami: hospodářskou, politicko-diplomatickou a společenských nauk. Kurz dějin ekonomických učení byl vyučován pouze na oboru politická ekonomie, vyučoval jej zpočátku M. Rumler, po jeho nuceném odchodu pak K. Hrubý, který byl údajně také autorem skriptu k danému předmětu. To se mi však zatím bohužel také nepodařilo dohledat. Jako studijní literatura sloužily Rosenbergovy Komentáře k I. a II. dílu Marxova Kapitálu, dále pak jeho *Istoria ekonomičeskoj mysli a Kritika subjektivno psychologičeskoj teorii* (názvy posledně uvedených dvou titulů nemusí být zcela přesné, knihy se mi bohužel zatím nepodařilo nalézt v několika knihovnách). Prof. Petráček, který byl absolventem tohoto kurzu, uvádí, že v Univerzitní knihovně byl v té době k dispozici pouze jediný exemplář od každého z uvedených titulů, přičemž Komentáře ke III. dílu Marxova Kapitálu nebyly k dispozici vůbec. Podobný kurz byl vyučován také na Vysoké škole politické a sociální zřízené dekretem prezidenta E. Beneše z 26. října 1945, ta se však postupně rušila a v roce 1949/50 již nepřijímala studenty do 1. ročníku. Výuku zde vedl K. Hrubý.

Tento relativně podrobný výčet by neměl vzbudit dojem, že v před rokem 1948 nebyla věnována pozornost minulému a soudobému vývoji ekonomické vědy. O pravém opaku svědčí překlad *Dějiny nauk národohospodářských* (Gide, Ch., Rist, Ch.: *Dějiny nauk národohospodářských*. I, II. Praha, Jan Leichter 1928. (I. díl – 434 s., II. díl – 487 s.), díla významných českých národohospodářů (srv. např. Engliš, K.: *Národní hospodářství*. Praha, F. Borový, 1928. 610 s.; A. Bráf – *Život a dílo* II. Vydali J. Gruber a C. Horáček. Praha, Vesmír 1923. 197. s) a programy výuky ekonomických disciplin na Právnické fakultě Univerzity Karlovy a na Vysoké škole obchodní. To je však zcela mimo rámec tématu této studie.

⁸ Ricardo, D.: *Zásady politické ekonomie a zdanění*. Praha, SNPL, 1956. 323 s.; Smith, A.: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Svazek první. Praha, SNPL 1958. 401 s. Svazek druhý. 572 s.; Quesnay, F.: Praha, SNPL 1958. 129 s.

byl předmět označován jako dějiny ekonomických učení.⁹ Po té navazoval výklad učení hlavních představitelů klasické ekonomie.¹⁰ Počátky rozvíjení klasické ekonomie byly spojovány s učením W. Pettyho v Anglii a P. Boisguilleberta ve Francii, završení její éry představovalo v tehdejší pojetí učení D. Ricarda.

Učení ekonomů bezprostředně navazujících na Ricarda a obhajujících jeho teoretické závěry, příslušníků tzv. Ricardovy školy – Jamese Milla a Mac Culloche – již bylo považováno za počátek vulgarizace učení klasických ekonomů a proslulí Richardovi současníci T. R. Malthus a J. B. Say a jejich pozdější následovníci N. W. Senior a F. Bastiat již byli označováni jako představitelé tzv. vulgární buržoazní politické ekonomie, jejíž vyvrcholení představovalo učení J. S. Milla.¹¹ „Vulgarizace“ učení příslušníků klasické školy byla spojována především s přechodem od pracovní teorie hodnoty k její nákladové verzi, v jejímž rámci se na tvorbě hodnoty podíleli vedle práce i další výrobní činitelé – půda a kapitál, resp. také podnikání, jehož odměnu představoval zisk (J. B. Say). Monistický přístup vycházející z determinace hodnoty resp. ceny na straně nabídky však byl zachován.

Následoval výklad maloburžoazního ekonomického učení první poloviny 19. století (S. Sismondi a J. P. Proudhon), dále pak utopického socialismu (T. More, F. Bacon, T. Campanella, H. de Saint Simon, Ch. Fourier a R. Owen) a německé historické (F. List, W. Fischer, B. Hildebrand, K. Knies, G. Schmoller, L. Brentano a K. Bücher).

Posledním vykládaným směrem¹² byla zpravidla právě kritika učení zakladatelů rakouské (vídeňské) subjektivně psychologické školy Carla Megera, Eugena Böhm-Bawerka a Fridricha von Wiesera, které bylo v příkrém rozporu s marxistickým učením o objektivních zákonitostech ekonomického vývoje na jedné straně a s pracovní teorií hodnoty na straně druhé.

Výuka dějin ekonomických učení probíhala prakticky na všech studijních oborech ekonomického zaměření¹³ současně s výukou politické ekonomie kapitalismu a politické

⁹ To však nebylo dodržováno zcela jednoznačně, a tak byly termíny dějiny ekonomických učení a dějiny ekonomických teorií v řadě případů používány jako synonyma.

¹⁰ Všeobecně byl tehdy používán název klasická buržoazní politická ekonomie.

¹¹ Nemarxističtí ekonomové považovali všechny uvedené ekonomy za příslušníky klasické školy. Toto pojetí je charakteristické i pro většinu současných ekonomů.

¹² V některých kurzech byla ještě připojena kritika učení teoretiků II. internacionály E. Bernsteina, R. Hilferdinga, A. Kautského a R. Luxemburgové.

¹³ Šlo hlavně o VŠE v Praze založenou v roce 1953, z jejíchž učebních plánů především vycházejí následující údaje. Vládním nařízením byla v roce 1952 zřízena na ČVUT Fakulta ekonomicko-inženýrská, která

ekonomie socialismu. I když byl její význam spojován především s Marxovým zájmem o vývoj ekonomické vědy: „Klasikové marxismu-leninismu nejednou zdůrazňovali jednotu politické ekonomie a dějin ekonomických teorií. K. Marx ji vyjádřil i v celkové koncepci Kapitálu, kde jeho závěrečný čtvrtý díl Teorie o nadhodnotě je historickým vyústěním i prohloubením prvních tří teoretických dílů,“¹⁴ je nesporné, že velice specifickým způsobem navazovala na domácí tradice seznamující studenty ekonomických disciplin s minulým i soudobým vývojem ekonomické vědy.

Kromě toho bylo zdůrazňováno, že: „Znalost základních směrů vývoje ekonomického myšlení a především kritické zhodnocení buržoazních, revizionistických a reformistických ekonomických teorií poskytuje potřebnou argumentaci pro vlastní kritiku nemarxistických názorů, teoreticky a ideologicky odvozených z buržoazní politické ekonomie.“¹⁵

V souvislosti s tím měli pracovníci českého a slovenského ekonomického ústavu ČSAV a zejména pak ti z nich, kteří byli začleněni do mezinárodního výzkumného týmu ekonomů socialistických zemí,¹⁶ poměrně dobrý přístup k zahraniční ekonomické literatuře, a to nejen v domácích knihovnách, ale i v knihovnách v ostatních socialistických resp. lidově demokratických zemích. Zaměřovali se na studium soudobého vývoje marxistické i nemarxistických ekonomických, resp. sociálně ekonomických teorií a hospodářské politiky. Jednotliví členové týmu pracovali na dílčích výzkumných úkolech, každoročně byly pořádány domácí vědecké konference s prezentací výsledků dosavadního výzkumu a každé čtyři roky se konala konference na mezinárodní úrovni.

byla zrušena v r. 1960. Její studenti dostali možnost dostudovat na ekonomických oborech jednotlivých fakult ČVUT. Stejným nařízením byla zřízena Fakulta ekonomicko-inženýrská na Vysoké škole báňské v Ostravě v roce 1953. V roce 1952 byla také zřízena Ekonomická fakulta na nově ustavené Vysoké škole zemědělské v Praze, později i v Brně a v Českých Budějovicích. Ekonomickou kvalifikaci bylo možno také získat na Vysoké škole stranické při ÚV KSČ, která v roce 1953 získala úředně postavení vysoké školy.

¹⁴ Sitárová, Z. – Kliment, A. a kol.: Dějiny ekonomických teorií. Praha, Svoboda 1981, s. 7

¹⁵ tamtéž, s. 8

¹⁶ Členy tohoto týmu byli např. Štefan Heretik, Ján Iša, L. Korček, Zdenka Sitárová, Monika Šestáková, Miroslav Rumler, Květoslav Roubal, František Peštuka, Josef Závada, a další. Do počátku 70. let v komisi působili např. také Václav Klaus, Rita Budínová (pozdější „polistopadová“ velvyslankyně ČSFR v USA) a její první manžel Václav Müller. V některých případech byli do týmu zařazováni i učitelé politické ekonomie kapitalismu a dějin ekonomických učení na vysokých školách (např. D. Soukupová a někteří další), kteří pak svým vlivem přispěli k rozšiřování a prohlubování výuky o nejnovější trendy ve vývoji západní ekonomie.

K jistému uvolnění došlo v průběhu 60. let, kdy byly vydány další dva významné překlady – Hobsonův Imperialismus a Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz J. M. Keynes¹⁷ – a kdy začaly vycházet také původní české monografie.¹⁸ Kurzy dějin ekonomických učení začaly být v tomto období rozšiřovány o výklad učení A. Marshalla, J. B. Clarka a J. M. Keynes.

Ze soudobých teorií pak byla – především v navazujících kurzech, a tedy ne již plošně na všech studijních oborech – věnována pozornost institucionalismu (Th. Veblen, J. R. Commons a W. C. Mitchell), teoriím nedokonalé a monopolistické konkurence (F. H. Knight, J. Robinsonová a E. H. Chamberlin), teoretikům ekonomického růstu (R. F. Harrod, E. D. Domar, N. Kaldor a W. W. Rostow) a rozvíjení myšlenek neoliberalismu (W. Eucken).

Tuto podobu měly kurzy především na VŠE, kde bylo základním učebním textem skriptum Dějiny ekonomických učení M. Šmejkal, Jaroslava Petráčka a Vlasty Šafaříkové, kteří byli zároveň vyučujícími těchto kursů.¹⁹

Na konci 60. let se pak celé řadě českých ekonomů – především těm, kteří se zabývali buď politickou ekonomikou kapitalismu či dějinami ekonomických učení – otevřela možnost vycestovat do zahraničí mimo země tzv. socialistického tábora a studovat původní odbornou literaturu v tamních knihovnách či dokonce v postgraduálních kurzech na tamních vysokých školách a univerzitách.

Toto relativní uvolnění bylo zmraženo v období normalizace, kdy byl opět kladen důraz na jednoznačně kritický přístup, nicméně od počátku 80. let docházelo k intenzivnímu úsilí o zařazení výkladu nejnovějších tendencí ve vývoji světové ekonomie, a to nejen pokud jde o učení hlavního proudu.

Období normalizace však znamenalo nejen naprostou ztrátu podobných možností včetně omezování již tak nepříliš silného přílivu původních prací nemarxistických eko-

¹⁷ Hobson, J. A.: Imperialismus. Praha, NČSAV 1962. 337 s.; Keynes, J. M.: Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz. Praha, NČSAV 1963. 386 s.

¹⁸ Srv. např.: Rumler, M.: J. M. Keynes a soudobý kapitalismus. Praha, NPL, 1965. 255 s.

¹⁹ Šmejkal, M. – Petráček, J.: Dějiny ekonomických učení. Část 1. Praha, SPN 1966; Šmejkal, M. – Petráček, J. – Šafaříková, V.: Dějiny ekonomických učení. Část II. Praha, SPN 1967. Před vydáním těchto skript sloužily jako základní literatura Heretik, Š.: Dějiny ekonomických učení. Praha, SPN 1955 a Heretik, Š.: Náčrt dejín politickej ekonómie. Bratislava, 1958

nomů, ale i vyřazení řady domácích odborníků z dalšího výzkumu. Nemálo z nich posléze emigrovalo, někteří dokonce definitivně opustili svou vědecko výzkumnou činnost, jiní se jí i nadále věnovali ovšem mimo svá stávající – většinou manuální či úřednická – zaměstnání.

Jako základní studijní literatura pak byly doporučovány především publikace sovětských autorů.²⁰ Paradoxně však začínaly vycházet také první kvalitní české publikace s pozitivním výkladem západních teoretických koncepcí, byť s nezbytně zdůrazňovanými kritickými aspekty. Podle mého názoru vůbec první zevrubný pozitivní výklad neoklasické ekonomie v české ekonomické literatuře, z něž bylo možno pochopit základní myšlenky neoklasické teorie ceny a rozdělování, podal J. Petráček,²¹ který svůj přístup zdůvodnil „známou zkušeností, že protivník, proti němuž nejen není dostatek odpovídající výzbroje, ale který je zároveň v podstatě neznám, se jeví mnohem silnější, než ve skutečnosti je.“²²

V souvislosti s tím charakterizoval svou práci jako kritické seznámení a nikoli jako pouhou kritiku, a to jednak z výše uvedeného důvodu, jednak proto, že „povrchní kritika je vždy neúčinná: účinná kritika předpokládá hlubší poznání jevu a proniknutí pod jeho povrch.“²³ To však bylo zřejmě hlavní příčinou skutečnosti, že se uvedená publikace zamýšlená jako první díl dvousvazkové práce,²⁴ nedočkala svého pokračování, II. části, která měla být věnována „tzv. makroekonomické části soudobé buržoazní ekonomie, tj. keynesiánské teorii zaměstnanosti, teoriím ekonomického růstu a interpretaci problémů soudobého kapitalismu a socialismu.“²⁵

První část však sama o sobě výrazně obohatila a prohloubila výklad učení neoklasické ekonomie, který její autor ještě dále rozpracoval a zařadil do skriptu Dějiny ekonomických učení (spoluautor J. Talerová),²⁶ které bylo vydáno tímž nakladatelstvím o rok

²⁰ srv. např. Milejkovskij, A. G.: *Buržoazní ekonomické teorie a hospodářská politika imperialistických zemí*. Praha, Svoboda 1974, 393 s.

²¹ Petráček, J.: *Kritika buržoazní politické ekonomie I*. Praha, SPN, 1974. 113 s.

²² výše cit. práce, s. 5

²³ tamtéž, s. 5

²⁴ V podtitulu knihy bylo explicitě uvedeno: „I – mikroekonomická část: teorie hodnoty a rozdělování“ (tamtéž titulní a následující strana)

²⁵ tamtéž, s. 7

²⁶ Oba autoři byli v té době až do příchodu M. Sojky také jedinými vyučujícími daného předmětu s plným pracovním úvazkem na VŠE. Kromě nich vedl výuku externě také M. Rumler, vedoucí VI. odboru Ekonomického ústavu ČSAV

později.²⁷ Nově byla zařazena teorie ekonomiky blahobytu a teorie „transformace“ kapitalismu, také výklad „klasicky“ zařazovaných problémových okruhů, zejména těch, které se týkaly vývoje soudobé ekonomické teorie, byl v řadě bodů prohlouben.

V 80. letech došlo k významnému zvratu. V této době byl zpracován nový, o moderní směry ve vývoji světové ekonomické teorie rozšířený návrh programu výuky dějin ekonomických učení na všech vysokých školách ekonomického zaměření a na filozofických fakultách pro jednooborové i dvouoborové studium politické ekonomie. V návrhu bylo nově požadováno také zařazení třísemestrálního kurzu dějin ekonomických učení na všech pedagogických fakultách na oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů – aprobační předmět občanská nauka. K nemalému překvapení samotného autora návrhu²⁸, k jeho přijetí skutečně nakonec také došlo.

Při Ministerstvu školství ČR byla ustavena samostatná předmětová komise pro výuku dějin ekonomických učení. Jejími členy se stali především zástupci vyučujících tohoto předmětu na jednotlivých vysokých školách v republice.

Dějiny ekonomických učení se tak staly povinným předmětem na všech ekonomických fakultách, na jednooborovém i dvouoborovém studiu politické ekonomie na filozofických fakultách a na výše uvedeném oboru pedagogických fakult. Učební plány byly jednotné a byly schvalovány zmíněnou předmětovou komisí ministerstva školství. Stejně tak byla schvalována i literatura doporučovaná ke studiu, její návrhy však byly do značné míry záležitostí jednotlivých vyučujících. Možnosti výběru studijní literatury byly poměrně široké, nehledě na to, že se v souvislosti s rozšířením výuky objevila i řada nových titulů.²⁹

²⁷ Petráček, J. – Tallerová, J.: Dějiny ekonomických učení. Praha, SPN, 1975, 2. vydání v roce 1977, 3. v roce 1986. Skriptum bylo pod stejným názvem vydáno také v roce 1977 na Vysoké škole báňské v Ostravě, tedy po té, co zde byla znovu zřízena fakulta inženýrsko ekonomická (založena byla v roce 1953 a zrušena v roce 1959).

²⁸ L. Hájek, který byl v té době členem zmíněné komise a vyučujícím dějin ekonomických teorií na Pedagogické fakultě v Hradci Králové a externím učitelem VŠE v Praze zajišťujícím výuku na konzultačním středisku VŠE pro dálkové studium v Hradci Králové, vzpomíná, jak na prvním setkání učitelů dějin ekonomických učení Jaroslav Petráček uváděl, že navrhl vícesemestrální výuku s tím, že návrh bude ministerstvem zkrácen o jednu třetinu až jednu polovinu a byl sám velice překvapen, že tak rozsáhlý program výuky byl ministerstvem schválen. Jaroslav Petráček byl v té době vedoucím oddělení dějin ekonomických učení na VŠE v Praze a vůdčí osobností výuky tohoto oboru v českých zemích.

²⁹ V této době vyšly i v Čechách hojně používané dvě významné slovenské publikace Iša, J.: Koniec „keynesovskej revolúcie“? Bratislava, Pravda. 442 s. a druhé přepracované a doplněné vydání Heretik, Š.: Náčrt

3 Učení rakouských ekonomů v kurzech dějin ekonomických teorií

Jak již bylo uvedeno výše, byla učení příslušníků rakouské školy věnována pozornost od samého počátku výuky dějiny ekonomických učení. Tuto skutečnost lze přičítat především dvěma okolnostem. V první řadě to byla potřeba překonat vliv, který mělo učení zakladatelů Rakouské školy na vývoj ekonomického myšlení v českých zemích v období před druhou světovou válkou, s čímž souvisela i nutnost podrobit zevrubné kritice metodologický přístup rakouských ekonomů ke zkoumání hospodářských jevů a procesů a zejména pak jeho vyústění do teorie hodnoty, což silně kontrastovalo s metodou dialektického a historického materialismu a s pracovní teorií hodnoty monisticky vycházející z nabídkové strany hodnototvorného (cenotvorného) procesu.

Právě díky těmto výrazným odlišnostem se pozornost věnovaná učení příslušníků Rakouské školy neobešla bez obsáhlejšího pozitivního výkladu. Pokud jde o výuku dějin ekonomických učení na VŠE v Praze,³⁰ zatím se mi nepodařilo získat původní studijní materiály z přelomu 40. a 50. a z první poloviny 60. let. Ve výše zmíněném skriptu autorů M. Šmejkal a J. Petrářka z roku 1966 však již je ekonomickému učení rakouské školy věnována poměrně značná pozornost. Autor (M. Šmejkal) se odvolává na původní práce jejich zakladatelů a podává pozitivní, avšak současně s tím i značně kritický výklad jejich učení.

Východiskem je charakteristika známého „sporu o metodu“ (Methodenstreit) rakušanů s příslušníky německé historické školy, zejména pak s vůdčí osobností její mladší generace G. Schmollerem, který byl vyvolán vydáním Mengerovy práce O metodě spo-

dejín politickém ekonomie (do sedemdesiatych rokov 19. storočia). Bratislava, Pravda, 1988. 428 s. Druhého vydání se dočkaly i Teoretické základy súčasnej buržoáznej ekonómie téhož autora (Heretik, Š. 1988a). Poměrně frekventovanou publikací se staly Dějiny ekonomických učení zpracované kolektivem autorů pod vedením Š. Heretika, L. Korčeka a J. Petrářka vydané ES VŠE v Bratislavě v roce 1983. Na Vysoké škole ekonomické bylo vydáno rozsáhlé skriptum kolektivu autorů pod vedením J. Petrářka Dějiny ekonomických teorií. Praha, SNTL, 1988. 323 s. Další nejčastěji doporučované a používané tituly budou uvedeny v následujícím textu a jsou i součástí seznamu literatury.

³⁰ Důraz, který kladu na výuku dějin ekonomických učení a na pozornost věnovanou učení Rakouských ekonomů na VŠE v Praze má několik důvodů. V první řadě je to skutečnost, že se mi ve vztahu k ní podařilo shromáždit nejvíce podkladových materiálů, dále pak fakt, že učební texty vydávané na VŠE sloužily jako studijní materiály i na většině ostatních vysokých škol, a v neposlední řadě i to, že zde působili odborníci, kteří se na studium učení Rakouské školy silně orientovali. V první řadě to byl J. Petrářek, k němuž se později připojili jeho aspiranti J. Schwarz a M. Ševčík.

lečenských věd a zvláště politické ekonomie³¹ vydané poprvé v roce 1871. Přitom je věnována poměrně značná pozornost metodě zkoumání rakouské školy, jejíž pozitivní výklad je následován kritickými výhradami. Pouze jednou větou jsou zmíněny Böhm-Bawerkovy výhrady vůči Marxovi.

Následuje výklad teorie mezního užitku s tím, že se tato teorie „nejvíce rozšířila prostřednictvím učení rakouských ekonomů, kteří ji nejdůsledněji formulovali,“ především Böhm-Bawerka.³² V souvislosti s tím se v textu podává charakteristika učení rakouské školy opírá především o jeho názory s tím, že v přístupech jednotlivých představitelů existují určité rozdíly, které jsou v textu také místy připomínány.

Pozitivní výklad Böhm-Bawerkovy teorie hodnoty a rozdělování je doplněn několika citáty z jeho původních prací, na druhé straně je však následován řadou kritických výhrad. Kladně je naproti tomu hodnocen přínos rakušanů ke zkoumání teorie poptávky a chování spotřebitele a jejich upozornění „na význam určitých subjektivně psychologických momentů ve spotřebě, na určitou úlohu hodnocení užitečnosti zboží v cenotvorném procesu. Rakouská škola dala podnět k podrobnější analýze poptávky jako takové a její úlohy v tvorbě tržních cen.“³³

Na rozdíl od M. Šmejkal, J. Petráček ve výše zmíněné práci *Kritika buržoazní politické ekonomie I* vykládá teorii mezního užitku na základě učení neoklasických ekonomů v interpretaci odpovídající mainstreamovému pojetí. C. Mengera, Böhm-Bawerka a F. Wiesera pouze uvádí mezi teoretiky mezního užitku a stručně se zmiňuje o pokračovatelích rakouské školy L. von Misesovi a F. A. von Hayekovi. K nim přiřazuje ještě zmínku o H. Mayerovi, P. Rosensteinovi-Rodanovi a L. Schönfeldovi-Illy.

Takto vzniklý „dluh“ vůči učení rakouské školy však více než vyrovnává v samostatném skriptu *Rakouská (vídeňská) subjektivně psychologická škola a její předchůdci*.³⁴ Po kapitole věnované F. Galianimu, E. B. Condillacovi, D. Bernoulimu a H. H. Gossenovi následuje zařazení učení rakouské školy do kontextu doby jejího vzniku, provádí jeho komparaci s přístupem matematické školy reprezentované jejím zakladatelem W.

³¹ Menger, C.: *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*. Leipzig, 1883

³² Šmejkal, M. – Petráček, J.: *Dějiny ekonomických učení*. Část I. Praha, SPN 1966. s. 167

³³ tamtéž, s. 180

³⁴ Petráček, J.: *Rakouská (vídeňská) subjektivně psychologická škola a její předchůdci*. Praha, SPN 1970. 97 s.

S. Jevonsem, přičemž zdůrazňuje odmítavý vztah rakušanů k používání matematických metod v ekonomické analýze. Následuje podrobný výklad metody rakouské školy a její teorie hodnoty a teorie cen, který respektuje odlišné momenty v učení jednotlivých představitelů a je hojně doplňován citáty z jejich původních prací. Kritické poznámky jsou řazeny přímo do výkladu jednotlivých problémů, nijak výrazně však nenarušují logiku výkladu a jeho srozumitelnost. Závěr věnovaný vlivu rakouské školy na další vývoj ekonomické teorie však vyznívá značně pesimisticky.³⁵

Na počátku druhé poloviny 80. let vytvořil J. Petráček na VŠE v Praze široký tým spolupracovníků a vypracoval rozsáhlou, precizně strukturovanou osnovu skriptu,³⁶ které co do hloubky a šíře vykládaných problémů nemělo a dodnes nemá obdoby. Toto skriptum nejen výrazně prohlubovalo a novou strukturou výkladu precizovalo dosud vyučovaná témata, ale zahrnovalo také nejnovější směry vývoje soudobé světové ekonomie, a to nejen v rámci tzv. hlavního proudu, ale i koncepcí období stojících mimo něj.

Zde však již byla teorie hodnoty a rozdělování vykládána výlučně v pojetí neoklasických ekonomů a učení formativního období rakouské školy zde nebyla věnována žádná pozornost. Na rozdíl od předchozích učebnic zde však již byla obsažena charakteristika učení L. von Misesa a F. A. von Hayeka. Vedle výkladu Misesova liberalismu a praxeologického přístupu ke zkoumání hospodářských jevů a procesů je zde věnována pozornost i jeho kritice neracionality fungování centrálně plánovaného hospodářství, které Mises považoval za pouhý soubor neuspořádaných činností.³⁷

Výklad učení F. A. von Hayeka obsahuje stručnou charakteristiku jeho nejvýznamnějších prací a všechny podstatné momenty jeho učení od liberalismu a kritiky keynesovské ekonomie až k teorii hospodářského cyklu a požadavku na zrušení monopolu emise peněz.

³⁵ Doslova o ztroskotání pokusu rakouské školy o subjektivně-psychologickou přestavbu politické ekonomie psal ve své práci *Teoretické základy súčasnej buržoáznej ekonómie* Š. Heretik (Bratislava, Pravda 1973. 386 s.

³⁶ Petráček, J. a kol.: *Dějiny ekonomických teorií*. Praha, SNTL, 1988. 323 s.

³⁷ Kritické argumenty rakouské školy vůči Marxovu ekonomickému učení považoval Š. Heretik za hlavní zdroj „politickoekonomického antimarxizmu většiny buržoázných ekonomů.“ (Heretik, Š.: výše cit. práce, s. 55).

4 Závěr

Studenti českých vysokých škol ekonomického zaměření byli seznamováni vývojem nemarxistických ekonomických teorií i v období po roce 1948. Nebylo tomu tak proto, že by se tím navazovalo na tradice předchozích období, ale zejména proto, že dějiny ekonomického učení byly chápány jako integrální součást marxistické politické ekonomie, která má přispět ke kritice nemarxistických ekonomických teorií.

Od počátečního převážně kritického přístupu, který v řadě případů neumožňoval vůbec pochopit podstatu kritizované teorie, začala být v pozdějších obdobích věnována pozornost také pozitivnímu výkladu, nicméně obsahujícímu silné kritické prvky.

Tento přístup byl aplikován i na učení hlavních protagonistů formativního období rakouské školy, informace o jejím dalším vývoji však prakticky chyběly a teprve až v roce 1988 byla věnována pozornost L. von Misesovi a F. A. von Hayekovi. Na zevrubnou analýzu učení příslušníků pozdějších generací rakouské školy si však museli čeští vysokoškoláci počkat až po roce 1989.

Literatura

- [1] Heretik, Š.: *Dějiny ekonomických učení*. Praha, SPN 1955
- [2] Heretik, Š.: *Dejiny politickej ekonómie*. Bratislava, 1958
- [3] Heretik, Š.: *Teoretické základy súčasnej buržoáznej ekonomie*. Bratislava, Pravda, 1973 a). 386 s.
- [4] Heretik, Š.: *Náčrt dejín politickej ekonómie (do sedemdesiatych rokov 19. storočia)*. 2 prepracované a doplnené vydanie. Bratislava, Pravda, 1988 b). 428 s.
- [5] Heretik, Š. – Korček, L. – Petráček J.: *Dejiny ekonomických učení*. Bratislava, ES VŠE, 1983, 2. vydání 1985
- [6] Iša, J.: *Koniec „keynesovskej revolúcie“?* Bratislava, Pravda, 1985. 442 s.
- [7] Milejkovskij, A. G.: *Buržoazní ekonomické teorie a hospodářská politika imperialistických zemí*. Praha, Svoboda, 1974. 393 s.

- [8] Petráček, J.: *Rakouská (vídeňská) subjektivně psychologická škola a její předchůdci*. Praha, SPN 1972. 97 s.
- [9] Petráček, J.: *Kritika buržoazní politické ekonomie I*. Praha, SPN 1974. 113 s.
- [10] Petráček, J. – Tallerová, J.: *Dějiny ekonomických učení*. Praha, SPN 1975, 2. vydání 1977, 3. vydání 1986. 254 s.
- [11] Petráček, J. – Tallerová, J.: *Dějiny ekonomických učení*. Ostrava, VŠB, 1977.
- [12] Petráček, J. a kol.: *Dějiny ekonomických teorií*. Praha, SNTL, 1988. 323 s.
- [13] Rumler, M.: *J. M. Keynes a soudobý kapitalismus*. Praha, NPL, 1965. 255 s.
- [14] Sitárová, Z. – Kliment, A.: *Dějiny ekonomických teorií. Stručný nástin*. Praha, Svoboda, 1981. 535 s.
- [15] *Studijní programy Vysoké školy ekonomické v Praze*
- [16] Šmejkal, M. - Petráček, J.: *Dějiny ekonomických učení. Část I*. Praha, SPN 1966. 265 s.
- [17] Šmejkal, M. – Petráček, J. – Šafaříková, V.: *Dějiny ekonomických učení. Část II*. Praha, SPN 1967. 118 s.
- [18] Vencovský, F.: *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno, Nadace Universita Masarykiana, 1997. ISBN 80-210-1624-8. 433 s.
- [19] *Vysoká škola ekonomická v Praze 1953 – 2003 minulost, přítomnost, budoucnost*. Praha, Oeconomica, 2003. 374 s. ISBN 80-245-0663-7